

ДО 50-ої РІЧНИЦІ «РЕВОЛЮЦІЇ ГВОЗДИК» В ПОРТУГАЛІЇ**Паращенко Денис,**

студент V-го року навчання
історичного факультету
Сумського державного педагогічного
університету імені А. С. Макаренка
e-mail: denislarin1569@gmail.com

Науковий керівник: Михтуненко Вікторія,

кандидат історичних наук, старший викладач,
кафедра всесвітньої історії, міжнародних
відносин та методики навчання
історичних дисциплін
Сумського державного педагогічного
університету імені А. С. Макаренка

Безкровна «революція гвоздик» 25 квітня 1974 р. повалила авторитарний режим, який загнав Португалію в соціально-економічну і політичну кризу. Революція стала частиною глобального процесу краху авторитарних режимів у всіх регіонах світу, що дістав назву «третьої хвилі демократизації», і послужила поштовхом для розвитку демократичних процесів в інших регіонах світу, зокрема в Європі та Південній Америці [1, с. 116].

Попри довгий застій та значні видатки на оборонну сферу, до середини 1970-х рр. в економічному становищі Португалії відбулися позитивні зрушення, головним з яких було помітне підвищення частки обробної промисловості у ВВП. Влада внесла конструктивні корективи в стратегію розвитку, відійшла (хоча й недостатньо рішуче) від низки застарілих догм і уявлень, у результаті чого склалися базові умови для прогресивних структурних перетворень. Максимальні вигоди від цих змін отримав середній клас, що формувався за рахунок вихідців із селян і робітників, які в умовах промислового піднесення отримали змогу відкрити свою справу і поповнити лави приватних підприємців або людей вільних професій [7, с. 223–224].

Зовсім інакше розвивалися події в політичній сфері, де режим усіма силами прагнув не допустити скільки-небудь серйозних змін. Це не означає, що ідеологічна та політико-державна конструкція, що склалася ще в 1930-ті рр., залишалася зацементованою і не зазнавала тиску різноманітних внутрішніх і зовнішніх чинників. Опозиційність режиму наростала, зокрема й завдяки зростаючому середньому класу, який дедалі частіше сприймав встановлені диктатурою правила гри як нестерпні перепони. У рамках мінливої системи цінностей багато представників

середнього класу виступали за те, щоб замінити диктаторський порядок свободою, а безпеку «за Салазаром» – прогресом.

Першою ознакою попиту на політичні зміни стала виборча кампанія 1958 р., під час якої як альтернативного кандидата на посаду президента було висунуто генерала У. Делгаду, який кинув виклик офіційному висуванцю. Широка підтримка, отримана У. Делгаду, стала для правлячого режиму психологічним потрясінням. Влада вирішила змінити порядок обрання президента країни і внести відповідні поправки до конституції. Відтепер президент обирався не загальним голосуванням, а підконтрольною диктатурі колегією виборників. Конституційна реформа, за допомогою адміністративного ресурсу нав'язана виконавчою владою, звузила і без того обмежений простір прав і свобод громадян [6].

Міцним підґрунтям опозиційних настроїв (поряд із політичним диктатом) була кричуща соціальна відсталість, що навіть в умовах порівняно динамічного господарського зростання долалася вкрай повільно. Це особливо впадало в око на тлі прогресу в інших європейських країнах, де економічний розвиток супроводжувався формуванням інститутів соціальної держави, відчутним поліпшенням матеріальних умов життя більшості населення. У цих умовах жодні законодавчі маневри і правові хитрощі диктатури не могли зупинити наростаючий вал суспільного невдоволення і громадянського опору, що набував найрізноманітніших форм. Соціально-класовий склад опозиційних диктатору А. Салазару громадських сил являв собою досить строкату картину. Найбільш послідовно боролися з диктатурою комуністи і соціалісти, яких жорстоко переслідували і які перебували в підпіллі. Поступово нарастали і набували організаційних форм протестний студентський рух, посилювалося невдоволення середнього класу, ставали помітними крамольні ідеї в інтелектуальних колах серед працівників вільних і творчих професій. Але головна небезпека для режиму визрівала в надрах збройних сил, багато представників яких пройшли шлях від безумовної підтримки диктатури до її категоричного заперечення [2, с. 211].

Каталізатором зростання антидиктаторських настроїв стали кризові події в заморських володіннях Лісабона і підйом національно-визвольного руху в португальських колоніях на африканському континенті. Колоніальна політика, яка тривалий час була загальнонаціональною ідеєю, служила правлячому режиму і скріплювала суспільство, перетворилася на вкрай болючу політичну тему, що підривала ідейно-політичні підвалини диктатури.

Першим дзвіночком, що сповістив про наближення кінця португальської колоніальної імперії, став перехід до самоврядування в 1954 р. її володінь у Дадрі і Нагар-Хавелі, пізніше офіційно включених до

складу Індії. У 1961 р. індійські війська захопили Гоа, Даман і Діу – останні володіння Лісабона на півострові Індостан [4].

Того ж року розгорнулися повстанські операції в Анголі, а 1964-го настав час Мозамбіку, де прихильникам незалежності вдалося об'єднатися і виступити єдиним фронтом проти португальського панування. На повсюдні вимоги надання незалежності колоніальним народам А. Салазар відповідав з позиції сили: збільшення кількості військовослужбовців і зростанням військового бюджету. На африканських територіях розширювалися операції спецслужб, посилювалися політичні репресії. Реакція португальців на таке «закручування гайок» і на скрутне матеріальне становище була однозначною: за період колоніальних війн понад 1,5 млн осіб емігрувало, здебільшого до європейських держав. Значна частина молоді не бажала йти в армію, брати участь у бойових діях за тисячі кілометрів від дому [3, с. 69–71].

У зовнішньополітичному плані салазарівський режим увійшов у протистояння з міжнародним співтовариством, відкрито протиставив себе решті людства, оскільки на світовому рівні був узятий курс на деколонізацію, надання незалежності народам Азії, Африки та Латинської Америки. Таким чином, колоніальні війни прямо вплинули на міжнародне становище Португалії, зокрема на життєво важливі для Лісабона стосунки з папським престолом і провідними західними державами, лідери яких, включно з найближчими партнерами по блоку НАТО, почали дистанціюватися від салазарівського режиму [2, с. 213].

У серпні 1968 р. 79-річний А. Салазар переніс інсульт, від якого вже не оговтався, і фактично був позбавлений посади прем'єр-міністра. 27 вересня президент А. Томаш передав кермо влади його наступнику М. Каетану [7, с. 213].

Призначення прем'єр-міністром М. Каетану, який за низкою персональних характеристик різко відрізнявся від А. Салазара, викликало в суспільстві очікування «відлиги» – давно назрілих реформ, породило надії на ослаблення «петлі авторитаризму». Його правління отримало назву «марселістської весни». На чолі уряду М. Каетану обрав двозначну політичну лінію, виражену гаслом «Еволюція в умовах наступності». Інакше кажучи, пообіцяв зберегти спадкоємність консервативному курсу і водночас ліберально оновити португальські реалії. На ділі його реформізм обмежився кількома реформами, покликаними дистанціювати його від непопулярного салазаризму. Деякі опозиціонери отримали дозвіл повернутися на батьківщину, було послаблено цензуру, дозволено ліберальну опозицію в парламенті. Знаком змін став розпуск 1969 р. ненависної салазарівської спецслужби PIDE і створення Головного управління безпеки. У 1970 р. справа дійшла і до перейменування іншого атрибута попередньої влади – правлячу партію Національний союз було перейменовано на Народну національну дію. У

соціальної сфері значущим досягненням уряду М. Каетану стала підтримка сільських жителів, зниження неписьменності – реальної проблеми Португалії, де кількість неписьменних серед жителів, старших за 15 років, і старших за 35 років сягала відповідно 28 і 35 % [6].

Серед внутрішніх причин падіння кабінету М. Каетану дослідники називають небажання (або нездатність) провести більш глибокі соціально-політичні перетворення і забезпечити широкомасштабну комплексну модернізацію країни. Нинішній президент Португалії М. Ребелу де Соза, який добре знав М. Каетану, вважає, що він просто не встиг «розвернутися за короткий за історичними мірками п'ятирічний термін реформ, занадто пізно отримав владу для виконання всіх своїх ідей». Ідеальним моментом, на його думку, була середина 1950-х рр., щоб у прем'єра був запас часу в 10–15 років [5].

Можливо, це й так: на початку 1970-х рр. урядом був підготовлений і почав здійснюватися вкрай амбітний Четвертий план розвитку на 1974–1979 рр., що передбачав високі темпи індустріалізації, зростання зайнятості та елементи соціальної підтримки населення, але реалізувати його не вдалося. Акселератором остаточного краху диктатури стало загострення проблеми заморських територій. Португальський уряд врешті відмовився приєднатися до руху деколонізації, підтримуючи тезу, згідно з якою Португалія є «багатоконтинентальною та багаторасовою державою, сформованою кількома століттями історичного розвитку. Отже, її території за межами Європи є не справжніми колоніями, а лише складовими частинами національної території, а тому вони невідчужувані». Португальське конституційне право, яке вважало ці території «заморськими провінціями», увійшло в протиріччя з міжнародним, яке кваліфікувало їх як «колонії» [3, с. 72].

Ініціативу повалення диктатури взяли на себе військові. У 1973 р. у надрах збройних сил виник підпільний «Рух капітанів», учасники якого, переважно бойові офіцери середньої ланки, висловлювали невдоволення колоніальною війною і своїм становищем. Останньої краплею до створення організації стали урядові декрети 1973 р., що погіршували становище кадрових офіцерів, які пройшли колоніальну війну, і полегшували отримання звання капітана так званими «мілісіануш», в основному вихідцями з португальської еліти. Згодом рух розробив політичну програму і план військового повстання [1, с. 116].

25 квітня 1974 р. «капітани» організовано виступили проти уряду М. Каетану, їх масово підтримало і цивільне населення. Розпочавшись як військовий переворот, квітневі події переросли в революцію, підтриману широкими масами населення, а її символом стали червоні гвоздики. Треба віддати належне М. Каетану – він одразу визнав поразку і погодився мирно передати владу генералу армії А. де Спінолі, який не брав участі в

змові. 26 квітня «Рух капітанів» отримав офіційну назву «Рух збройних сил». Його керівництво було змушене визнати повноваження генерала А. де Спіноли, який очолив Раду національного порятунку. 15 травня 1974 р. А. де Спінола склав присягу як новий президент Португалії. Було створено Тимчасовий уряд, який прийняв програму військових. Так закінчилося диктаторське правління в Португалії, що тривало понад 40 років [1, с. 118].

Квітнева революція ознаменувала початок нової фази модернізації, яка призвела, хоча й не відразу, до докорінної зміни політичного ландшафту країни. Португальцям вдалося уникнути радикальних сценаріїв, досягти національної згоди щодо базових засад нового політичного та соціально-економічного режиму і приступити до вибудовування консенсусної моделі суспільного устрою. Дворічний період нестабільності (1974–1976) завершився скликанням Конституційної асамблеї та ухваленням 2 квітня 1976 р. Основного закону демократичної Португалії [2, с. 214].

Висновки. Таким чином, революція гвоздик 1974 р. стала ключовим моментом в історії сучасної Португалії, поклавши край довгому періоду авторитарного правління. Ця подія ознаменувала собою початок нової ери демократичних перетворень не тільки в Португалії, а й стала прикладом для інших країн, які прагнуть до свободи і прогресу.

Попри економічні реформи, розпочаті в 1970-х рр., які призвели до поліпшення життя середнього класу і стимулювали соціально-економічний розвиток країни, політична система залишалася непохитною до самої революції, незважаючи на зростаюче невдоволення та опозиційні настрої серед населення. Новий уряд спробував запровадити реформи, але вони виявилися недостатніми для розв'язання глибоко вкорінених проблем. Колоніальні війни і відмова від деколонізації погіршили політичне і міжнародне становище Португалії, що в кінцевому підсумку призвело до падіння режиму. Військові, незадоволені колоніальною війною і своїм становищем, стали основною рушійною силою революції, яка розпочалася з військового перевороту і швидко переросла в масове народне повстання. Символом революції стали червоні гвоздики, а її результатом – падіння диктатури і початок нової глави в історії Португалії під знаменем демократизації і соціального прогресу.

ЛІТЕРАТУРА

1. Куширець К. О. Підготовка «Рухом капітанів» Революції гвоздик. *Гілея: науковий вісник*. 2017. Вип. 125. С. 116–119.
2. Олійник М. Вплив міжнародних відносин на розвиток і крах останньої колоніальної імперії в Європі. *Емінак*. 2019. № 3. С. 208–216.
3. Скрипник О. Війна за незалежність португальських колоній і позиція ООН. *Старожитності Лукомор'я*. № 2 (17). 2023. С. 67–74.
4. Aravind M., 1961. Indian Annexation of Goa. URL: <http://surl.li/npbiy> (дата звернення: 10.04.2024).

5. Marcelo Caetano foi um homem excepcional. URL: <http://surl.li/spuur> (дата звернення: 10.04.2024).
6. Oliveira, Pedro Aires. Generous Albion? Portuguese anti-Salazarists in the United Kingdom, с. 1960–74. URL: <https://muse.jhu.edu/pub/427/article/815131> (дата звернення: 12.04.2024).
7. Osuna J. The deep roots of the Carnation Revolution: 150 years of military interventionism in Portugal. URL: <http://surl.li/spupz> (дата звернення: 11.04.2024).